

*directions of its creation and functioning based on the analysis of the work experience of similar teams in the international educational environment. A number of general scientific **methods** were used in the research process: analysis (comparative analysis, content analysis), synthesis, classification, comparison, etc. Based on the analysis of the foreign experience of using team activities in the foreign language educational space, as a **result**, the peculiarities of building teams, their functioning, defining the tasks to be performed, as well as the types of teams that exist in the foreign language educational space were revealed. Special attention was paid to the problems of intercultural communication and the use of multimedia technologies in team activities, in particular when learning a foreign language.*

*As a **conclusion**, we suggest that the organization of team work on virtual communication platforms is crucial in the context of learning. Virtual communication platforms have contributed to the fact that the educational process has become more accessible to everyone. Team activity has become an important tool for organizing educational processes in the modern educational and informational environment.*

Keywords: *foreign language educational space; intercultural communication; multimedia technologies; team; team work.*

DOI

УДК 37.09(477):616-036.21+355.271-021.68(045)

О. Ковтун, Н. Мельник, Л. Помиткіна, Н. Ладозубець, А. Кокарєва

КОНСТРУКТИВНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПІСЛЯ ПАНДЕМІЇ ТА ВІЙНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Резюме

*Система вищої освіти України зазнала значних викликів через пандемію COVID-19 та воєнну агресію РФ, з-поміж них: втрата чи руйнування освітньої інфраструктури, втрата людського капіталу, неможливість забезпечення нормального функціонування системи освіти через безпекові ризики та ін. Водночас відзначаються й певні позитивні тенденції щодо стабілізації та розвитку вищої освіти в Україні у цей складний період. **Мета** статті полягала у визначенні та обґрунтуванні конструктивних чинників розвитку вищої освіти України в умовах після пандемії та війни. **Методи дослідження:** аналіз статистичних даних українських та європейських центрів аналітичних і наукових досліджень; положень міжнародних організацій про підтримку української освітньої та наукової спільноти в умовах війни; систематизація фактичного матеріалу щодо моніторингу конструктивних чинників розвитку системи вищої освіти; формування висновків щодо основних конструктивних чинників розвитку вищої освіти України в умовах після пандемії та воєнного стану. **Результати** полягають у визначенні номенклатури конструктивних чинників розвитку вищої освіти в умовах після пандемії та воєнного стану: 1) адаптивність та гнучкість системи вищої освіти, ефективне інституційно-правове регулювання системи вищої освіти в умовах воєнного стану; 2) вдосконалення технологічної інфраструктури, оптимізація підходів до організації освітнього процесу, запровадження інноваційних методів навчання, поглиблення цифровізації освіти; 3) оновлення української науки, інтеграція вищої освіти України до європейського освітнього та дослідницького простору; 4) зміцнення стійкості освітянської спільноти. **Висновки.** Системі вищої освіти України більшою мірою вдалося впоратися з викликами після пандемії та воєнного стану. Прийняті управлінські рішення спрямовані на максимальне збереження системи від можливих суттєвих втрат і можуть розглядатися як оптимальні для системи вищої освіти. В умовах воєнного стану вітчизняні заклади вищої освіти оперативно відреагували на складну ситуацію, своєчасно адаптувалися до нових вимог і розробили та реалізували адекватні заходи для переходу на дистанційні й змішані моделі організації освітнього процесу, використовуючи сучасні цифрові технології. У науково-дослідницькій діяльності відбувається зміцнення інституційно-правових засад провадження науково-інноваційної діяльності, відзначається осучаснення напрямів наукового дослідження, тенденції до формування та реалізації нових наукових та інноваційних проєктів в межах програм ЄС, підтримка національної та міжнародної академічної мобільності студентів і викладачів та ін.*

ПЕДАГОГІКА

***Ключові слова:** адаптивність та гнучкість; інституційно-правове регулювання; інтеграція; конструктивні чинники; освітній та дослідницький простір; стійкість; технологічна інфраструктура; цифровізація освіти.*

Дослідження є результатом проєкту «Вища освіта в період постпандемії: трансформації, виклики та перспективи» (номер державної реєстрації: 0122U001803, реєстраційний номер Національного авіаційного університету: 420-DB22) МОН України, що фінансується з коштів державного бюджету.

Вступ. Упродовж останніх років освіти України доводиться переживати екзистенційні виклики, спочатку пов'язані з пандемією COVID-19, а з лютого 2022 року – з широкомасштабною агресією РФ щодо нашої держави. Більшість змін, яких зазнала система вищої освіти України, негативного характеру, з-поміж них насамперед відзначимо такі, як втрата чи руйнування освітньої інфраструктури, міграція науково-педагогічних працівників і студентів за межі України, призупинення освітнього процесу на початковому етапі широкомасштабного вторгнення, неможливість забезпечення нормального функціонування системи освіти через безпекові ризики та багато інших.

Питання впливу пандемії та воєнного стану на освітню систему України загалом, та сектор вищої освіти зокрема, було предметом уваги значної кількості дослідників. Інформаційно-аналітичні огляди були здійснені вже в перші місяці війни, з-поміж яких відзначимо дослідження, підготовлені експертами незалежного аналітичного центру “Cedos”, наприклад, “Education and War in Ukraine (February 24 – April 1, 2022)” (Nazarenko et al., 2022), “Education of Ukrainian refugees abroad (February 24 – June 20, 2022)” (Nazarenko, 2022) та ін.

Важливим для розуміння сутності впливу воєнного стану на освіту України було дослідження, проведене Міністерством освіти і науки України разом з Інститутом освітньої аналітики «Освіта України в умовах воєнного стану» (2022). У виданні проаналізовано виклики системі освіти України через запровадження воєнного стану на всіх рівнях освіти – від дошкільної до вищої, а також щодо освіти дітей з особливими освітніми потребами; розглянуто стан та перспективи наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності; роль та завдання психологічної служби в системі освіти; фінансове та інформаційно-аналітичне забезпечення освіти в умовах воєнного стану; забезпечення якості освіти та її подальшої цифровізації; окреслено перспективи відновлення освіти в Україні в контексті європейської освітньої інтеграції. З-поміж основних викликів у царині вищої освіти відзначено руйнування інфраструктури, вимушене переміщення ЗВО та проблеми їх функціонування в умовах воєнного стану, особливості організації освітнього процесу в закладах вищої освіти в період збройної агресії РФ проти України та ін.

Глибокий аналіз функціонування системи вищої освіти України було здійснено експертами аналітичного центру «ОсвітАналітика» Київського університету імені Бориса Грінченка “War in Ukraine: Reshaping the Higher Education Sector” (Nikolaiev et al., 2023). У звіті подано інформацію за всіма ключовими викликами її функціонування у період після пандемії та під час війни, насамперед через інфраструктурні втрати української системи вищої освіти і неможливість забезпечення нормального (безпечного) перебігу освітнього процесу. Водночас у виданні пропонується аналітика щодо міжнародного виміру функціонування вищої освіти в умовах війни, підтримання переміщених закладів освіти, напрямів відновлення і трансформації системи вищої освіти України.

Аналіз впливу різноманітних негативних чинників на функціонування вищої освіти в умовах після пандемії та війни пропонується у значній кількості публікацій, підготовлених науковцями України, як в матеріалах конференцій (Освіта під час війни, 2023), так і в статтях у наукових фахових виданнях (Захарін, 2023; Ковтун et al., 2022; Мельник et al., 2023; Помиткіна et al., 2023 та ін.). Проте варто відзначити, що в складний період післяпандемії та війни відзначаються й певні позитивні тенденції щодо стабілізації та розвитку вищої освіти в Україні. У цьому зв'язку **метою** статті вбачаємо у визначенні та обґрунтуванні конструктивних чинників розвитку вищої освіти України в умовах після пандемії та війни. Досягнення мети передбачає розв'язання низки завдань: 1) аналіз актуального стану функціонування системи вищої освіти в Україні; 2) виокремлення чинників, що забезпечують стабілізацію та розвиток системи вищої освіти України в умовах після пандемії та війни; 3) підтвердження наявності конструктивних чинників стабілізації та розвитку системи вищої освіти України прикладами з освітньої практики України у 2022-2023 рр. Дослідження є продовженням реалізації завдань наукового проєкту «Вища освіта в період

постпандемії: трансформації, виклики та перспективи» (Номер державної реєстрації: 0122U001803).

Методологія та методи дослідження. Методологія дослідження виходила з системного, діяльнісного та конструктивного підходів до аналізу розвитку системи вищої освіти в Україні. Методичним інструментарієм для реалізації мети були: аналіз статистичних даних українських та окремих європейських центрів аналітичних та наукових досліджень; положень європейських і міжнародних організацій про підтримку української освітньої та наукової спільноти в умовах війни; систематизація фактичного матеріалу щодо моніторингу конструктивних чинників розвитку системи вищої освіти; узагальнення та формування висновків щодо основних конструктивних чинників розвитку вищої освіти України в умовах після пандемії та воєнного стану.

Результати. Визначено конструктивні чинники розвитку вищої освіти в умовах після пандемії та воєнного стану, з-поміж них: 1) адаптивність та гнучкість системи вищої освіти, оперативність у прийнятті управлінських рішень, ефективне інституційно-правове регулювання системи вищої освіти в умовах воєнного стану; 2) вдосконалення технологічної інфраструктури, оптимізація підходів до організації освітнього процесу, запровадження інноваційних методів навчання, поглиблення цифровізації освіти; 3) оновлення української науки, інноваційної сфери та трансферу технологій, інтеграція вищої освіти України до європейського освітнього та дослідницького простору; 4) зміцнення стійкості освітянської спільноти.

Дискусія. Досягнення мети дослідження – визначення та обґрунтування конструктивних чинників розвитку вищої освіти України в умовах після пандемії та війни – видається неможливим без уточнення сутності поняття «конструктивний чинник». Вихідним для розуміння феномена було для нас визначення, запропоноване в «Словнику-довіднику з професійної педагогіки», згідно з яким *чинник* (лат. factor – той, що робить) – причина, рушійна сила будь-якого явища, процесу, що визначає його характер або окремі риси (Словник-довідник, 2006:204). Розрізняють деструктивні та конструктивні чинники перебігу певного процесу. М. Копитко та Н. Літвін пропонують розуміти *деструктивний чинник* (лат. destructio – руйнування, нищення) як такий, що «спрямований на руйнування, порушення функціонування чого-небудь; руйнівний, що супроводжується розпадом структурних відносин, організаційних зв'язків, функціональних залежностей тощо, дестабілізуючий» (Копитко & Літвін, 2017). Натомість «конструктивне» можна визначити як таке, що «створює умови для подальшої роботи, може бути основою для вироблення будь-яких рішень» (у загальному розумінні), або як характеристику, що відображає позитивні тенденції розвитку будь-якого явища і роботу на найкращий для визначеного явища результат (у вузькому значенні)» (Сахань, 2011:151). Відтак, під *конструктивними чинниками розвитку вищої освіти* будемо розуміти такі, що створюють умови для її успішного функціонування, є основою для наступних рішень, спрямовані на досягнення позитивних результатів, забезпечення якості освіти, її оновлення, вдосконалення.

Для виокремлення цих чинників уважаємо за доцільне здійснити аналіз «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» (2022), схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України напередодні широкомасштабного вторгнення (23 лютого 2022 року), та сучасної освітньої практики на предмет безпосередньої чи дотичної реалізації визначених стратегічних цілей. Уважаємо, що хоча проєкт Стратегії розроблявся до початку повномасштабного вторгнення, зафіксовані цілі та завдання є цілком актуальними, зокрема й у контексті повоєнного відновлення системи вищої освіти, її подальшої європейської інтеграції, а також збереження кращих вітчизняних традицій.

Уважаємо, що першим конструктивним чинником можна визначити *адаптивність та гнучкість системи вищої освіти, оперативність у прийнятті управлінських рішень, ефективне інституційно-правове регулювання системи вищої освіти в умовах воєнного стану*. Загалом органи влади в системі освіти досить оперативно відреагували на ситуацію в державі, спрямували зусилля передусім на мінімізацію шкідливих наслідків від воєнного вторгнення, допомагали працівникам галузі та здобувачам освіти у вирішенні критично важливих для них проблем, які стосувалися збереження їхнього життя, забезпечення необхідними приміщеннями, навчальним обладнанням, електронним доступом до освітніх ресурсів. Упродовж перших тижнів було загалом забезпечено інституційно-правове регулювання системи освіти в умовах воєнного стану (Про деякі питання організації роботи, 2022; Про функціонування галузі освіти, 2022 та ін.). Важливо відзначити, що Верховна Рада уповноважила МОН України в умовах воєнного стану здійснювати нормативно-правове забезпечення функціонування системи освіти і

ПЕДАГОГІКА

науки та видавати накази з питань, які не врегульовано законом. Зазначене сприяло розширенню можливостей оперативного реагування на виклики в освітній галузі, спростило механізми прийняття необхідних управлінських рішень, зокрема щодо регулювання відносин у сфері забезпечення трудових прав учасників освітнього процесу, особливостей організації дистанційної роботи працівників закладів освіти в умовах воєнного стану, з питань академічної мобільності та ін.

Крім цього, формувалися правові умови для евакуації й переміщення з окупованих територій і територій, на яких точилися активні бойові дії, закладів освіти. Згідно з даними аналітичного звіту “War in Ukraine: Reshaping the Higher Education Sector”, під час релокації у 2022 році було переміщено 131 заклад фахової передвищої та вищої освіти, де навчалось 91 тис. студентів (6,7% від загальної кількості студентів в Україні) і працювало понад 11 тис. викладачів (Nikolaiev et al., 2023:55).

Паралельно відбувалися управлінські дії, спрямовані на спрощення окремих процедур у сфері вищої освіти. По-перше, було спрощено процедуру проведення акредитації освітніх програм у закладах вищої та фахової передвищої освіти: продовжено дію чинних сертифікатів про акредитацію освітніх програм до 1 липня року, наступного за роком припинення або скасування воєнного стану в Україні, дозволено проводити акредитації у віддаленому режимі, ухвалювати рішення про умовну акредитацію без проведення акредитаційної експертизи та без оплати її вартості. По-друге, знизилися вимоги до проведення атестації здобувачів вищої освіти: у 2022 році було скасовано проведення атестації студентів певних спеціальностей у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту (проводиться незалежною від університетів установою), натомість дозволено атестацію у формі комплексного практично-орієнтованого кваліфікаційного іспиту (для студентів-медиків) або у формі, що визначалася закладом фахової передвищої або вищої освіти. Крім того, МОН України дало право керівникам закладів фахової передвищої, вищої освіти самостійно встановлювати форми атестації випускників у 2022 році.

Значних змін зазнав порядок вступу до ЗВО в 2022 році, оскільки було очевидним, що проведення вступної кампанії у звичному режимі є неможливим через складність операційних процесів, необхідність забезпечення безпеки учасників незалежних тестувань та низку інших причин. Новий Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти у 2022 році передбачав заміну традиційного зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) на національний мультипредметний тест (НМТ) при вступі на бакалаврський рівень вищої освіти і заміну єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ) та єдиного вступного іспиту з іноземної мови (ЄВІ) на їх спрощені варіанти – залежно від спеціальності, магістерський тест навчальної компетентності (МТНК) та магістерський комплексний тест (МКТ) (Про внесення змін, 2022). У Порядку з достатньою повнотою унормовано всі питання організації вступної кампанії до ЗВО в умовах воєнного стану. Зокрема, було враховано й особливості прийому на навчання осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія, територія населених пунктів на лінії зіткнення або які переселилися з таких територій. Важливим управлінським рішенням була організація тестування в інших країнах задля надання випускникам шкіл, які вимушено опинилися за кордоном, можливості вступати до українських ЗВО. Тимчасові екзаменаційні центри за кордоном у 2022 році було створено у 26 країнах, а в 2023 році – у 32 країнах, зросла і кількість населених пунктів, у яких були організовані такі центри. Водночас фахівці у сфері освіти відзначають суттєве зниження вимог до вступників, що обґрунтовується як необхідністю виконання важливої соціальної місії – дати можливість якомога більшій кількості українських абітурієнтів вступити до українських університетів і таким чином утримувати зв'язок з ними навіть тоді, коли це потенційно може знизити якість вищої освіти, так і лобіюванням інтересів окремих ЗВО, пов'язаних із втратами цих закладів через війну (Nikolaiev et al., 2023:20).

Зауважимо також на управлінських рішеннях у сфері освіти що стосувалися фінансової підтримки окремих категорій здобувачів вищої освіти, які через війну втратили можливість оплачувати своє навчання. Навесні 2022 року найбільш поширеним рішенням адміністрацій ЗВО щодо таких здобувачів було відтермінування оплати навчання та примусове надання їм академічної відпустки (перерви у навчанні). Згодом, у жовтні 2022 року, Уряд прийняв рішення про можливість переведення студентів, які навчаються за кошти фізичних та юридичних осіб і живуть в охоплених воєнними діями регіонах, на навчання за кошти державного бюджету. У грудні 2022 року на підставі цього рішення на навчання за державним замовленням було переведено близько 13 тис. студентів.

Важливий напрям управлінських рішень пов'язаний із створенням максимально безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу. У цьому зв'язку було налагоджено проведення спільних заходів центральних і місцевих органів виконавчої влади разом із закладами освіти щодо: обов'язкової перевірки фахівцями Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) закладів освіти та прилеглих територій на наявність вибухових предметів; готовності локальних і об'єктових систем оповіщення (сирен); приведення в готовність наявного фонду захисних споруд цивільного захисту та, в разі потреби, створення нових; приведення евакуаційних шляхів у відповідність до норм законодавства; дообладнання споруд подвійного призначення й найпростіших укриттів або облаштування швидкоспоруджуваних захисних споруд у кожному закладі освіти з урахуванням забезпечення укриття 100% учасників освітнього процесу; створення запасів матеріалів, обладнання, інструменту, води та медичних засобів у закладах освіти; проведення тренувань при оголошенні сигналу повітряної тривоги (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022).

Заклади вищої освіти, у свою чергу, продемонстрували адаптивність, запровадивши гнучкі графіки освітнього процесу і контрольних заходів, альтернативні методи навчання, розробили плани діяльності в умовах невизначеності з метою мінімізації і подолання збоїв.

Обмеження, накладені воєнним станом, стали подальшим стимулом як для закладів вищої освіти загалом, так і для науково-педагогічних працівників зокрема забезпечувати *технологічну інфраструктуру*, коригувати *підходи до організації освітнього процесу*, запроваджувати *інноваційні методи навчання*, поглиблювати *цифровізацію освіти*.

Забезпечення безперервності та якості навчання в кризових умовах вимагає швидкої переорієнтації підходів щодо управління освітнім процесом як з боку державного керівництва всіх рівнів, так і безпосередньо в закладах освіти. Представники світової спільноти були вражені «українським освітнім феноменом», оскільки в умовах воєнного стану Україні вдалося забезпечити освітній процес, незважаючи на надзвичайно складні обставини. Держава прийняла необхідні управлінські рішення, а українські викладачі та студенти зуміли забезпечити безперервність навчання, швидко перейшли на цифрові платформи, тим самим створивши середовище, сприятливе для розробки альтернативних освітніх стратегій.

Подоланню кризової ситуації, з одного боку, сприяло те, що більшість закладів вищої освіти через пандемію COVID-19 уже мали достатній рівень цифровізації своєї діяльності. У багатьох університетах було створено електронні бібліотеки, записано відеолекції тощо. Заклади вищої освіти, які раніше активно інвестували в онлайн-програми та цифрові методи навчання, змогли краще адаптуватися до зміни умов організації освітнього процесу. З іншого боку, державна освітня політика була спрямована на цифровізацію освіти, запровадження інноваційних підходів до організації освітнього процесу. Ще у 2020 р. Європейська Комісія затвердила План дій з цифрової освіти на 2021–2027 роки, який враховував виклики, зумовлені пандемією COVID-19, коли більшість країн світу продемонстрували неготовність до переходу на дистанційне навчання з різних причин (за даними ЮНЕСКО, на піку захворюваності в 195 країнах світу було закрито майже всі освітні установи та перервано звичний освітній процес для 1,6 млрд учнів і студентів). Планом передбачено такі два пріоритетні напрями: 1) прискорення розвитку ефективних цифрових освітніх екосистем; 2) розвиток цифрових умінь і компетентностей для цифрової трансформації (Digital Education action Plan, 2020:23). Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки деталізує зазначені напрями, зазначаючи, що прискорення розвитку ефективних цифрових освітніх екосистем потребує наявності розвинутої інфраструктури, зв'язку і цифрового обладнання, ефективного планування та розвитку цифрового потенціалу, включаючи сучасні організаційні можливості, підготовлених наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників, які володіють цифровими компетентностями, високоякісного освітнього наповнення, інструментів і безпечних платформ, що відповідають стандартам приватності та етики та є зручними для користувачів, застосування допоміжних технологій для осіб з інвалідністю. У свою чергу, розвиток цифрових умінь і компетентностей для цифрової трансформації передбачає формування базових цифрових умінь і компетентностей з дошкільного віку, формування поглиблених цифрових навичок, підготовку більшої кількості фахівців у цій сфері, зокрема з урахуванням гендерного балансу (Стратегія розвитку вищої освіти, 2022:17). У реалізації першої стратегічної цілі (Довіра громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти) та у втіленні операційної цілі щодо створення умов для розвитку інновацій, ефективного впровадження нових знань і технологій за участю закладів вищої освіти, одне з пріоритетних завдань посідає цифровізація.

ПЕДАГОГІКА

У період постпандемії та воєнного стану, у реаліях, коли викладання та навчання не можуть залежати лише від контексту віч-на-віч у фізичному й часовому просторі, більшість ЗВО посилили цифровізацію управлінських процесів, запровадили широкий спектр нових технологій, інноваційних способів викладання і навчання, які були позитивно сприйняті студентами й викладачами, забезпечили ефективний рівень взаємодії, а також дали змогу підтримати якість навчання.

На сучасному етапі організація освітнього процесу залежить від безпекової ситуації в кожному регіоні і населеному пункті. Структура й тривалість навчального тижня, дня, занять і відпочинку, а також форми організації освітнього процесу визначаються педагогічною (вченою) радою закладу освіти в межах часу, передбаченого освітньою програмою (відповідно до обсягу навчального навантаження та з урахуванням вікових особливостей, фізичного, психічного й інтелектуального розвитку здобувачів освіти, особливостей регіону тощо) (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022:186-187). У цьому зв'язку на більшій частині території України у 2022 році і на значній території у 2023 році освітяни добирають переважно дистанційного та змішаного навчання. З-поміж переваг дистанційного навчання науковці відзначають такі, як відсутність географічного та часового обмеження; більші можливості щодо впровадження нових методичних розробок, контролю за якістю навчання, одночасного засвоєння матеріалу; фінансову економію за рахунок відсутності орендних, транспортних витрат, перехід з паперового до електронного діловодства (Лондар, 2022:36). У свою чергу, перевагами використання змішаного навчання визначено такі: поєднання різних педагогічних практик очного та онлайн-навчання, гнучкість навчання, урахування індивідуального стилю навчання, постійна й полегшена доступність навчальних матеріалів, розроблення й можлива комерціалізація необхідного навчального контенту, модернізація елементів бізнес-моделі ЗВО, узгодження змісту освітніх програм, забезпечення постійного моніторингу якості освіти тощо (Постригач, 2022:30).

У ЗВО України було зроблено подальші кроки в аспекті вдосконалення *цифрової інфраструктури*. Університети забезпечили викладачів і студентів цифровими платформами, технологіями та інструментами для реалізації освітнього процесу в умовах онлайн навчання. З-поміж цифрових інструментів відзначимо ті, що, на думку освітянської спільноти, є найбільш дієвими в дистанційній професійній підготовці майбутніх фахівців. *Microsoft Teams, Google Meet, Zoom, Webex Meetings* надають платформу для проведення сесій у реальному часі з використанням аудіо, відео, спільного екрану. *Miro* – онлайн-платформа (віртуальна дошка), яку використовують для мозкового штурму, побудови асоціативних діаграм і карт (mind mapping), проектування, демонстрації концепцій тощо. *Moodle* – освітня платформа, що дає можливість створювати ефективні сайти для онлайн-навчання. Активно застосовуються різноманітні онлайн ресурси *зі створення презентацій, інфографіки, інтерактивних плакатів* (<https://www.canva.com>, <https://slides.com>, <https://piktochart.com>, <https://edu.glogster.com>, <http://padlet.com>); *зі створення ментальних карт* (<https://coggle.it>, <https://www.mindmeister.com>, <https://carto.com>); *стрічки часу* (<https://timeline.knightlab.com>), *інструменти комунікації* (<https://trello.com>); *створення навчальних відео* (<https://ed.ted.com>, <https://edpuzzle.com>); *створення тестів, завдань, інформаційні ресурси* (<https://kahoot.com>, <https://www.classtime.com/uk>, <https://learningapps.org>, <https://www.flippity.net>, <https://quizlet.com>, <https://quizizz.com>); *перевірка знань студентів* (<https://naurok.com.ua>, <https://miyklas.com.ua>, <https://www.survio.com>). Потреба наочності при вивченні матеріалу призвела до популярності *імерсивних технологій*, сутність яких полягає у відтворенні необхідного матеріалу у віртуальній, доповненій та змішаній реальностях для моделювання справжньої ситуації.

Важливої ролі дистанційні платформи набувають і для опанування неформальної освіти. Під час широкомасштабного вторгнення на сайті МОН України було оприлюднено перелік дистанційних платформ для навчання, саморозвитку та отримання допомоги й перевіреної інформації. З-поміж них відзначимо платформу онлайн-освіти *Prometheus*, на якій студенти мають можливість ознайомитися з відеолекціями й інтерактивними завданнями, поставити запитання викладачу на форумі, а в разі успішного завершення навчання отримати електронний сертифікат, що підтверджує здобуті знання. Студія онлайн-освіти *EdEra (Education Era)* має за мету забезпечити якісне та доступне навчання в Україні. Під час лекцій надаються конспекти, які супроводжуються ілюстраціями та поясненнями. Процес освоєння навчального матеріалу завершується проведенням іспиту, при його успішному складанні студент отримує сертифікат. До інших популярних дистанційних платформ належать дистанційна платформа громадянської освіти *ВУМ online* (Відкритий Університет Майдану), платформа особистісного та суспільного розвитку для молоді на основі цінностей *Українська академія лідерства*, платформа онлайн-навчання

Coursera, онлайн-курси від *Google*, *Meta*, *IBM*, *Microsoft*, *Amazon Web Services*, а також таких провідних ЗВО світу, як *California Institute of the Arts*, *Yale University*, *Duke University*, *Erasmus University Rotterdam* тощо. Можливість безкоштовно брати участь в онлайн-курсах викладачів Стенфордського факультету надає платформа *Stanford Open Edx*.

Для вдосконалення цифрової компетентності студенти можуть скористатися оновленою під час війни національною онлайн-платформою для розвитку *цифрової грамотності*, відомою як «Дія. Цифрова освіта». Міністерство цифрової трансформації України пропонує інноваційний формат навчання за допомогою безкоштовних освітніх серіалів, спрямованих на розвиток навичок критичного мислення та вміння користуватися офіційними джерелами, оскільки воєнні дії відобразилися на вітчизняному інформаційному просторі, спричиняючи спроби поширення паніки, фейкової інформації та викривлення реального стану речей. У цьому контексті «Дія. Цифрова освіта» рекомендує перегляд таких освітніх серіалів, як «Основи кібергігієни», «Very Verified: онлайн-курс з медіаграмотності», «Обережно! Кібершахрай». Платформа дає студентам можливість оцінити власну цифрову грамотність та отримати відповідний сертифікат.

Методичними службами ЗВО у період пандемії та війни були розроблені інструкції, рекомендації, керівництва щодо впровадження гнучких та інклюзивних практик дистанційного / змішаного навчання. Значну увагу в університетах було приділено питанням налагодження комунікації та зворотного зв'язку. На сайтах багатьох університетів представлено звернення керівників до викладачів і студентів з питань, пов'язаних з організацією навчання в умовах воєнного стану. Зворотний зв'язок забезпечується можливістю звернення до служб університету й отримання відповіді в режимі реального чи віддаленого часу. Здійснюється робота щодо впровадження в освітній процес *діджитал-етикету* як набору правил і норм поведінки в цифровому середовищі, що схвалені в суспільстві і базуються на принципах демонстрації позитивних відносин, субординації, симетрії, дотримання особистих кордонів, зручності та економії ресурсів, традиції, конвенційності та безпеки.

Позиціонуючи напрацювання в реалізації дистанційної освіти як конструктивний чинник розвитку вищої освіти України в умовах після пандемії та воєнного стану, мусимо констатувати, що існує ризик того, що цей конструктивізм може бути втрачений. З одного боку, інтенсивне використання дистанційних методів навчання та запровадження е-оцінювання у ЗВО свідчить про те, що вища освіта рухається до змішаного навчання з (напів)кіберуніверситетами (*Cyber University*), які реалізовуватимуть освітній процес із частковим використанням онлайн-можливостей (Carius, 2020). З іншого боку, суголосні з думкою авторів аналітичного звіту “*War in Ukraine: Reshaping the Higher Education Sector*”, що в системі вищої освіти України під час «ковідного» періоду не відбулося повноцінного та системного переходу до дистанційного навчання як «нової нормальності» (*new normal*), натомість більшість викладачів сподівалася, що зі зняттям карантинних обмежень навчання повернеться до звичного режиму (“*business as usual*”). Причини цього пов'язані не лише із зовнішніми чинниками, як-от: недостатнє фінансування, брак технічних ресурсів, обмежений доступ до ліцензованого програмного забезпечення, але й внутрішніми чинниками, з-поміж яких відзначаються неготовність викладачів адаптувати навчальні курси до дистанційного формату, недостатню обізнаність з методиками ефективного викладання саме в дистанційному форматі, як результат – вкрай обмежене застосування цих методик (Nikolaiev et al., 2023:31-32). Дотримуємося думки, що навіть у тих регіонах, де безпекова ситуація дозволяє навчання в аудиторії, доцільно реалізовувати змішане навчання як це прийнято в більшості університетів Європейського Союзу, коли викладач може самостійно визначити, які види навчальної діяльності доцільно здійснити в режимі роботи в аудиторії, а які можна реалізувати під час онлайн занять. Таке поєднання забезпечує гнучкість освітнього процесу, бо дає здобувачам освіти більше можливостей для регулювання свого графіку і темпу навчання. Змішане навчання дає можливість персоналізувати процес навчання відповідно до індивідуальних потреб і темпу розвитку студента; включає в себе використання сучасних технологій, що дозволяє студентам отримувати доступ до різноманітних навчальних ресурсів та інтерактивних матеріалів, розвивати навички самостійної роботи, відповідальності за власний навчальний процес та управління часом тощо. Таким чином, розглядаємо змішане навчання як інноваційний підхід до освіти, який сприяє більш ефективному та гнучкому процесу навчання.

Цифровізація освіти сприяє також запровадженню *цифрового маркетингу*, що є ефективним інструментом ведення профорієнтаційної роботи. Використання цифрових інструментів маркетингового просування забезпечує персоналізовану взаємодію з цільовою аудиторією, дає

ПЕДАГОГІКА

можливість отримати зворотний зв'язок, пришвидшує процес передання інформації про освітні послуги, підвищує комунікативну активність.

Ще одним конструктивним чинником вважаємо *оновлення української науки, інноваційної сфери та трансферу технологій, поглиблення інтеграції вищої освіти України до європейського освітнього та дослідницького простору*. У період після пандемії та воєнного стану завдяки активній роботі МОН України, зусиллям української освітянської та наукової спільноти, беспрецедентній підтримці України з боку міжнародної наукової спільноти українська наука, інноваційна сфера та трансфер технологій отримали потужний поштовх у своєму розвитку.

З перших днів широкомасштабного вторгнення Україною на державному рівні було розроблено майданчики для діалогу з міжнародними партнерами, провідними з-поміж яких стали «Освітній кластер: Україна», Секторальна робоча група «Освіта і наука» при МОН України (СРГ «Освіта і наука»), учасниками якої є різноманітні міжнародні організації, дипломатичні представництва іноземних держав, неурядові організації та проекти, що забезпечують програми підтримки української освіти й науки; створено двомовний розділ вебсайту МОН України «Підтримка освіти і науки України під час війни», що містить інформацію про невідкладні потреби освіти й науки та пріоритетні завдання секторальної політики.

Зарубіжні освітні та наукові установи запровадили численні програми, фонди, ресурси для підтримки української освітянської та наукової спільноти. Зазначені програми є достатньо висвітлені в різноманітних інформаційних джерелах та аналітичних звітах (Освіта України, 2022:29-30; Nikolaiev et al., 2023:38-39 та ін.), тому зупинимось лише на основних з них. Національні агентства всіх країн Європи створили окремі веб-сторінки, присвячені наданню інформаційної підтримки українським студентам і науковцям. Практично кожен європейський університет розмістив на своїх ресурсах інформацію для студентів та науковців з України щодо надання грантів на мобільність або про можливість участі в інших програмах. Загальну інформаційну сторінку “ERA4Ukraine” (2022) з ресурсами для підтримки української вищої освіти було створено на веб-сайті Єврокомісії “EURAXESS”. Спеціальну програму “Horizon for Ukraine” (2022) започатковано в рамках загальноєвропейської програми “Horizon Europe”. Європейський центр сучасних мов (the European Center of Modern Languages (ECML)) Ради Європи розробив веб-сайт для підтримки мовної інтеграції українців. Важливих рішень було досягнуто в царині академічної мобільності, зокрема було розроблено спеціальні рекомендації для національних агентств “Ерасмус+” та “European Solidarity Corps” у межах грантових програм студентської мобільності (KA131 Staff/student mobility in HE), міжнародної мобільності персоналу (KA107 Staff/learners mobility in HE — international), мобільності молоді (KA153 Mobility of Youth workers, KA152 Mobility of young people (Youth exchanges), KA154 Youth participation activities) та волонтерів (ESC51 Volunteering activities) щодо їх першочергового забезпечення. Запропоновано різні форми підтримки студентів для того, щоб вони продовжили паралельно навчатися в Україні у форматі онлайн, та для викладачів, щоб вони продовжували викладати в українських інституціях, а також різного роду підтримка адаптації в нових країнах (Annex, 2022). Завдяки цьому багато представників вищої освіти України змогли долучитися до участі у міжнародних проектах, налагодили співробітництво з фаховими спільнотами, отримали досвід стажування та викладання в іноземних закладах освіти тощо. До прикладу, Єврокомісія надала можливість провести додатковий конкурс для представників України в рамках проекту «Jean Monnet Action». За рахунок перерозподіленого бюджету замість проектів рф було профінансовано 38 українських проектів, а 93 – рекомендовано до підписання. Зіставну кількість проектів (121) було реалізовано за 2014–2020 роки (Nikolaiev et al., 2023:42). Загалом, українським студентам, науковцям і науково-педагогічним працівникам було надано допомогу та підтримку на двох рівнях: на загальноєвропейському, де їм у межах тимчасового «зрівняння» у правах біженців з України та громадян ЄС надано однакові права, в т. ч. доступ до освітніх послуг у країнах їхнього перебування; на інституційному, де впроваджено гнучкість у вирішенні питань участі українців у грантових програмах ЄС та збільшено підтримку.

Звичайно, існує ризик того, що не всі студенти, освітяни та науковці повернуться в Україну, що може відбутися своєрідний “brain drain”. Водночас, ми суголосні з думкою авторів аналітичного звіту “War in Ukraine: Reshaping the Higher Education Sector”, що українські студенти і викладачі за кордоном є своєрідними «містками зв'язку» (амбасадорами) свого українського ЗВО в приймаючому університеті, що має позитивні наслідки для обох сторін. І навіть у разі неповернення в Україну та продовження навчання/роботи в іноземній інституції такі амбасадори здійснюватимуть дослідження, пов'язані з Україною, що, безперечно, сприятиме поширенню

наукових знань про нашу країну та робитиме своєрідну промоцію українським студіям, як і українським науковцям (Nikolaiev et al., 2023:45).

Інший важливий напрям підтримки українських науковців та освітян – надання доступу до передових ресурсів наукової інформації. Низка закордонних видавництв і компаній відкрили для українських закладів освіти й наукових установ безкоштовний доступ до своїх електронних ресурсів (напр., українські дослідники отримали доступ на порталі Research4Life до понад 115 тис. книг, близько 40 тис. журналів, десятків баз даних, у т. ч. до повнотекстових ресурсів таких провідних видавництв наукової літератури, як Elsevier, Springer Nature, Wiley, Taylor & Francis, Oxford University Press, Emerald та багатьох інших).

Окремим напрямом міжнародної співпраці була і лишається активна адвокація ініціювання санкцій та інших типів обмежень з боку міжнародних партнерів щодо співпраці з представниками країни-агресора (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022:23-25; Nikolaiev et al., 2023:38-39 та ін.).

Важливі зміни відбуваються і в науковому просторі всередині країни. Зокрема, змінюється тематика наукових досліджень, відтепер акцентується на розв'язанні практичних проблем сучасності – безпеки, оборони, забезпеченні життєдіяльності тощо. У серпні 2023 року МОН України на виконання «Плану пріоритетних дій на 2023 рік», затвердженого Кабінетом Міністрів України у березні 2023 року, було запропоновано для громадського обговорення проєкт Закону України «Про систему пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні». Метою проєкту акта є визначення правових та організаційних засад нової системи формування й реалізації пріоритетних напрямів у сферах наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні. Система пріоритетних напрямів за тематичним спрямуванням охоплює групи: «Передова наука» та «Подолання національних викликів». Пріоритетні напрями групи «Передова наука» спрямовано на підтримку та розвиток фундаментальних наукових досліджень світового рівня. Пріоритетні напрями групи «Подолання національних викликів» спрямовано на розвиток фундаментальних та прикладних наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок з метою створення умов для впровадження досягнень науки і техніки у сфері суспільного життя, які є важливими для забезпечення сталого розвитку та національної безпеки держави. Пріоритетні напрями цієї групи охоплюють такі тематичні підгрупи: 1) національна безпека та оборона; 2) ресурсоефективна економіка та альтернативна енергетика; 3) здоров'я нації та безпечне харчування; 4) раціональне природокористування та циркулярна економіка; 5) нові речовини, матеріали, індустриальні технології; 6) цифровізація економіки; 7) креативне та інклюзивне суспільство.

Важливої уваги надається стимулюванню участі ЗВО у міжнародних грантових програмах, зокрема за програмами Європейського Союзу «Горизонт 2020» та «Горизонт Європа». У червні 2022 року Україна отримала статус асоційованої країни в програмі «Горизонт Європа». За інформацією з порталу Європейської комісії CORDIS, наразі українські організації виконують 102 проєкти в рамках програм «Горизонт 2020» та «Горизонт Європа», загальний бюджет проєктів за новою програмою становить близько 1,5 млн євро для української сторони (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022:200). Для забезпечення успішності проєктів 4 серпня 2023 року на засіданні Кабінету Міністрів України схвалено проєкт акта «Деякі питання діяльності Національного фонду досліджень» з метою створення на базі фонду Офісу «Горизонт Європа» в Україні. Ухвалення акта відкрило можливість для підписання грантової угоди між Національним фондом досліджень та Європейською Комісією, яка забезпечить фінансування Офісу «Горизонт Європа» в Україні на найближчі 3 роки. Національному фонду досліджень України буде надано грант в обсязі 1,5 млн євро без участі в конкурсних процедурах Європейської Комісії.

У жовтні 2022 року Уряд України затвердив «Національний план щодо відкритої науки». Документ став черговим кроком на шляху інтеграції України до європейського дослідницького простору. У такий спосіб Україна приєдналась до країн ЄС, що мають затверджений план реалізації принципів відкритої науки. Подальша реалізація Національного плану щодо відкритої науки покликана: забезпечити нормативно-правові передумови для формування державної політики відкритої науки; надати заінтересованим сторонам відкритий доступ до приладів, інструментів та інших засобів отримання наукового результату; забезпечити опрацювання наукових даних з урахуванням принципів FAIR; сприяти прискоренню обігу наукової інформації; створити умови для більш ефективного використання результатів досліджень і розробок, виконаних із залученням бюджетних коштів; зробити більш прозорим науковий та освітній простір.

ПЕДАГОГІКА

Відзначимо також поступ української науки щодо розвитку мережі науково-дослідних лабораторій і центрів у партнерстві з бізнесом та комерціалізацію інтелектуальної власності. Перезапустити економіку України, поліпшити умови життя населення та загалом забезпечити стабільний розвиток суспільства можливо лише на основі формування тісної взаємодії та співробітництва між освітою, наукою й виробництвом, забезпечення їх інтеграції в загальну систему, яка органічно поєднує функціонування кожної з цих сфер людської діяльності. Трестороння інтеграція науки, освіти й бізнесу є ключовим вектором розвитку економіки знань, оскільки дає змогу ефективно розв'язувати завдання комплексного забезпечення інноваційних процесів. Н. Карпенко зауважує, що здебільшого центром такої інтеграції виступають університети, на їх базі реалізується інноваційна тріада з освітнім, науково-дослідницьким і виробничим компонентами. Водночас у реаліях після пандемії та воєнних дій українські університети не спроможні забезпечити глибоку тресторонню інтеграцію самостійно, без дієвої підтримки бізнес-спільнот, зокрема *кластерів*. Пояснюється це низьким рівнем адаптації більшості ЗВО до ринкових умов, які передбачають поряд з навчальною та науковою діяльністю практичну спрямованість різних заходів, істотний розвиток послуг для бізнесу, повноцінну реалізацію фінансової автономії (Карпенко, 2022). У цьому зв'язку в березні 2022 року започатковано створення Українського кластерного альянсу (УКА), до якого входять 48 кластерів та асоціацій кластерного типу. Спільнота охоплює різні галузі діяльності (інжиніринг, машинобудування, текстильне, меблеве та агропромислове виробництво тощо), які представлені майже всіма регіонами України, об'єднує велику кількість бізнесових і освітньо-наукових структур (Ukrainian Cluster Alliance, 2023). На сьогодні УКА є самодостатньою організацією, що уособлює кластерний рух України й демонструє переваги кластерного розвитку в об'єднанні кластерів.

Насамкінець, конструктивним чинником розвитку вищої освіти України в період після пандемії та воєнного стану вважаємо *зміцнення стійкості освітянської спільноти*. Стійкість спільноти під час воєнного стану стала наріжним каменем для університетів, які зіткнулися з труднощами. У ці складні часи почуття єдності та солідарності в академічних установах зміцнюється, створюючи сприятливе середовище для студентів і викладачів. Спільне прагнення долати перешкоди сприяє розвитку колективного духу стійкості, дозволяючи академічній спільноті долати труднощі та підтримувати відчуття мети та безперервності в прагненні до освіти. Зміцненню стійкості освітянської спільноти в умовах воєнного стану сприяло впровадження низки спеціальних заходів. Важливого значення набули такі напрями діяльності, як психологічна підтримка як викладачів, так і студентської молоді (Освіта України в умовах воєнного стану, 2022:210 та ін.); створення та впровадження кризових планів для освітніх установ з урахуванням специфіки воєнного стану (охоплюють процедури евакуації, заходи безпеки та засоби зв'язку в умовах обмежених ресурсів); забезпечення соціальної підтримки і взаємодопомоги (створення механізмів для спільної підтримки всередині освітянської спільноти: групи підтримки, обмін ресурсами та ініціативи для підтримки тих, хто опинився в особливо вразливому становищі); розроблення та надання освітніх матеріалів і ресурсів, спеціально адаптованих до умов воєнного стану (інформація про безпеку, рекомендації щодо психологічного благополуччя та інші корисні ресурси); заохочення інновацій у сфері освіти, включаючи використання новітніх технологій та методів, які можуть полегшити навчання та сприяти взаємодії в умовах воєнних дій та ін.

Висновки. Уважаємо, що системі вищої освіти України більшою мірою вдалося впоратися з викликами після пандемії та воєнного стану. Прийняті управлінські рішення (з урахуванням наявних ресурсів і спроможностей та часового обмеження) були спрямовані на максимальне збереження системи від можливих суттєвих втрат і можуть розглядатися як оптимальні для системи вищої освіти. В умовах воєнного стану вітчизняні заклади вищої освіти оперативного відреагували на складну ситуацію, своєчасно адаптувалися до нових вимог і розробили та реалізували адекватні заходи для переходу на дистанційні й змішані моделі організації освітнього процесу, використовуючи сучасні цифрові технології. Належну увагу в системі вищої освіти приділяють використанню інноваційних технологій і новітніх засобів навчання в освітньому процесі, розвитку дослідницьких інфраструктур. Це дає змогу забезпечити високий рівень організації освітнього процесу, ефективну взаємодію студентів і викладачів, підтримати належний рівень якості викладання та академічної успішності студентів.

У науково-дослідницькій діяльності відбувається зміцнення інституційно-правових засад провадження науково-інноваційної діяльності в Україні, відзначаються тенденції до формування та реалізації нових наукових та інноваційних проєктів в межах програми ЄС з досліджень та

інновацій «Горизонт Європа», розвитку людського капіталу, поверненню вчених в Україну та подальшій інтеграції України до Європейського Союзу та європейського дослідницького простору. Спостерігаються позитивні тенденції і в напрямі підтримки національної та міжнародної академічної мобільності студентів, надання особливої підтримки мешканцям тимчасово окупованих територій, із зон, де ведуться активні бойові дії, незахищеним і вразливим групам населення та ін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Захарін, С.В. (2023). Освіта під час воєнного стану: виклики та сучасний стан. *Актуальні питання у сучасній науці*, 6(12), 521-530. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-521-530](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-521-530)

Карпенко, Н.М. (2022). Інтеграція освіти та науки з бізнесом за лідерства кластерів у післявоєнному відновленні України. *Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти*: збірн. тез доповідей IV Між. наук.-практ. конф. (наукове електронне видання), 25 жовтня 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 302-305.

Ковтун, О., Кокарева, А., & Ладогубець, Н. (2022). Виклики щодо забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного стану: Первинна реакція української університетської спільноти. *Інноваційна педагогіка*, 52(1), 122-127. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.1.23>

Копитко, М., & Літвін, Н. (2017). Деструктивні чинники середовища функціонування соціально-економічних систем. *Вчені записки Університету "КРОК". Серія "Економіка"*, 46, 4-15. URL: <https://library.krok.edu.ua/ua/kategoriji/statti/627-destruktyvni-chynnyky-seredovyshchafunktsionuvannia-sotsialnoekonomichnykh-system>

Лондар, Л. П. (2022). Щодо забезпечення дистанційного навчання в Україні в умовах війни. *Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти*: збірн. тез доповідей IV Між. наук.-практ. конф. (наукове електронне видання), 25 жовтня 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 36-40.

Мельник, Н., Ковтун, О., & Помиткіна, Л. (2023). Українська студентська спільнота в умовах війни та після пандемії: моніторинг готовності повернення до навчання офлайн. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 67(1), 364-372. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-52>

Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. (2022). Інститут освітньої аналітики. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf

Освіта під час війни: розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення, цифрова трансформація, євроінтеграція: збірн. тез доповідей V Міжн. наук.-практ. конф. (наукове електронне видання), 26 жовтня 2023 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2023. 216 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/book-of-abstracts_ssi-iea_2023.pdf

Помиткіна, Л., Ковтун, О., Мельник, Н., & Кокарева, А. (2023). Психологічна адаптація викладачів та студентів до освітнього процесу в поспандемічний період та в умовах військових дій. *Наукові перспективи (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія»)*, 8(38), 716-728. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-716-728](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-716-728)

Постригач, Н. О. (2022). Переваги використання змішаного навчання в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану в Україні. *Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти*: збірн. тез доповідей IV Між. наук.-практ. конф. (наукове електронне видання), 25 жовтня 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 28-31.

Про внесення змін до деяких законів України у сфері освіти: Закон України від 24.03.2022 № 2157-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-20#Text>

Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану: наказ МОН України від 07.03.2022 № 735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text>

Про функціонування галузі освіти в умовах воєнного стану: лист МОН України від 02.03.2022 № 1/3319-22. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/622/617/088/622617088b661133060373.pdf>

Сахань, О.М. (2011). Деструктивний вектор політичної конфліктності в розвитку сучасного українського суспільства. *Український соціум*, 2(37), 149-160. <https://doi.org/10.15407/socium2011.02.149>

Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А.В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006, 221 с. ISBN 966-8945-02-6

ПЕДАГОГІКА

Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. (2022). М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>

Annex – Specific guidance for implementation of the programmes (2022). European Commission. https://monprojet.erasmusplus.fr/docs/documents/20220804_annex_ukraine_guidance_for_implementation_153.pdf

Carius, A. C. (2020). Network Education and Blended Learning: Cyber University concept and Higher Education post COVID-19 Pandemic. *Research, Society and Development*. <https://doi.org/10.33448/rsd-v9i10.9340>

Digital Education action Plan 2021-2027. Resetting education and training for the digital age (2020). *European Commission*. Brussels, 30.09.2020. https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/1389-deap_swd_sept2020_en.pdf

ERA4Ukraine (2022). EURAXESS. <https://euraxess.ec.europa.eu/ukraine>

Horizon for Ukraine (2022). European Commission. <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/ua-opportunities>

Nazarenko, Yu., Kohut I., & Zheriobkina T. (2023, April 06). *Education and War in Ukraine*. Cedos. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/education-and-war-in-ukraine-1.pdf>

Nazarenko, Yu. (2023, June 29). *Education of Ukrainian refugees abroad (February 24 – June 20, 2022)*. Cedos. <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/education-of-ukrainian-refugees-abroad-february-24%E2%80%93june-20.pdf>

Nikolaiev, Ye., Riy, G., & Shemelynets, I. (2023). *War in Ukraine: Reshaping the Higher Education Sector. Analytical Report*. ОсвітАналітика. <https://osvitanalytika.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/04/HigherEd-in-Times-of-War-EN.pdf>

Ukrainian Cluster Alliance. <https://www.clusters.org.ua/klasterni-politiki-ta-programi/resolution-conference-of-scientific-and-educational-institutions-and-clusters/>

REFERENCES

Zakharin, S. V. (2023). Osvita pid chas voiennoho stanu: vyklyky ta suchasnyi stan [Education during Martial Law: Challenges and Current Status]. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi – Current issues in modern science*, 6(12), 521-530. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-521-530](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-521-530)

Karpenko, N. M. (2022). Intehratsiia osvity ta nauky z biznesom za liderstva klasteriv u pisliavoiennomu vidnovlenni Ukrainy [Integration of education and science with business under the leadership of clusters in the post-war reconstruction of Ukraine]. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: upravlinnia, tsyfrovizatsiia, yevrointehratsiini aspekty – Education of Ukraine under martial law: management, digitalization, European integration aspects: zbirn. tez dopovidei IV Mizhn. nauk.-prakt. konf. (naukove elektronne vydannia), 25 zhovtnia 2022 r.* Kyiv: DNU «Instytut osvithoi analityky», 302-305.

Kovtun, O., Kokarieva, A., & Ladohubets, N. (2022). Vyklyky shchodo zabezpechennia osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu: Pervynna reaktsiia ukrainskoi universytetskoi spilnoty [Challenges regarding ensuring the educational process in the conditions of martial law: The initial reaction of the Ukrainian university community]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 52(1), 122-127. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.1.23>

Kopytko, M.I., & Litvin, N.M. (2017). Destruktyvni chynnyky seredovyshcha funktsionuvannia sotsialno-ekonomichnykh system [Destructive factors of the functioning of social and economic systems environment]. *Vcheni zapysky Universytetu "KROK". Seriya "Ekonomika" – Science Notes of KROK University. Series "Economics"*, 46, 4-15. <https://library.krok.edu.ua/ua/kategoriji/statti/627-destruktyvni-chynnyky-seredovyshcha-funktsionuvannia-sotsialnoekonomichnykh-system>

Londar, L. P. (2022). Shchodo zabezpechennia dystantsiinoho navchannia v Ukraini v umovakh viiny [Regarding the provision of distance teaching in Ukraine in wartime conditions]. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: upravlinnia, tsyfrovizatsiia, yevrointehratsiini aspekty – Education of Ukraine under martial law: management, digitalization, European integration aspects: zbirn. tez dopovidei IV Mizhn. nauk.-prakt. konf. (naukove elektronne vydannia), 25 zhovtnia 2022 r.* Kyiv: DNU «Instytut osvithoi analityky», 36-40.

Melnyk, N., Kovtun, O., & Pomytkina, L. (2023). Ukrainska studentska spilnota v umovakh viiny ta pislia pandemii: monitorynh hotovnosti povernennia do navchannia oflain [The Ukrainian student community in the conditions of war and after the pandemic: Monitoring of readiness of authorities for

offline education]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Humanities sciences current issues*, 67(1), 364-372. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-52>

Osvita pid chas viiny: rozvytok informatsiino-analitychnoho zabezpechennia, tsyfrova transformatsiia, yevrointehratsiia [Education during the war: development of information and analytical support, digital transformation, European integration]: zbirn. tez dopovidei V Mizhn. nauk.-prakt. konf. (naukove elektronne vydannia), 26 zhovtnia 2023 r. Kyiv: DNU «Instytut osvitnoi analityky», 2023. 216 s. https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/11/book-of-abstracts_ssi-iea_2023.pdf

Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Informatsiino-analitychnyi zbirnyk (2022). [Education of Ukraine under martial law. Informational and analytical collection]. Instytut osvitnoi analityky. https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf

Pomytkina, L., Kovtun, O., Melnyk, N., & Kokarieva, A. (2023). Psykholohichna adaptatsiia vykladachiv ta studentiv do osvitnoho protsesu v pospandemichnyi period ta v umovakh viiskovykh dii [Psychological adaptation of teachers and students to the educational process in the post-pandemic period and the conditions of military actions]. *Naukovi perspektyvy (Seriiia «Derzhavne upravlinnia», Seriiia «Pravo», Seriiia «Ekonomika», Seriiia «Medytsyna», Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykhlohohiia») – Scientific Perspectives (Series "Public Administration", Series "Law", Series "Economics", Series "Medicine", Series "Pedagogy", Series "Psychology")*, 8(38), 716-728. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-716-728](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-716-728)

Postrychach, N. O. (2022). Perevahy vykorystannia zmishanoho navchannia v zakladakh vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Advantages of using blended learning in institutions of higher education in the conditions of martial law in Ukraine]. *Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: upravlinnia, tsyfrovizatsiia, yevrointehratsiini aspekty – Education of Ukraine under martial law: management, digitalization, European integration aspects: zbirn. tez dopovidei IV Mizhn. nauk.-prakt. konf. (naukove elektronne vydannia), 25 zhovtnia 2022 r. Kyiv: DNU «Instytut osvitnoi analityky», 28-31.*

Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy u sferi osvity [On making changes to some laws of Ukraine in the field of education]: *Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 № 2157-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-20#Text>*

Pro deiaki pytannia orhanizatsii roboty zakladiv fakhovoi peredvyshchoi, vyshchoi osvity na chas voiennoho stanu [About some issues of organizing the work of institutions of vocational pre-university and higher education during martial law]: *nakaz MON Ukrainy vid 07.03.2022 № 735. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text>*

Pro funktsionuvannia haluzi osvity v umovakh voiennoho stanu [About the functioning of the education field in the conditions of martial law]: *lyst MON Ukrainy vid 02.03.2022 № 1/3319-22. <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/622/617/088/622617088b661133060373.pdf>*

Sakhan, O.M. (2011). Destruktyvnyi vektor politychnoi konfliktnosti v rozvytku suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Destructive vector of political conflict into development of modern Ukrainian society]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian socium*, 2(37), 149-160. <https://doi.org/10.15407/socium2011.02.149>

Slovnnyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky [Dictionary-Reference of professional pedagogy]. (2006). Ed. A.V. Semenova. Odesa: Palmira. ISBN 966-8945-02-6

Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032]. (2022). *M-vo osvity i nauky Ukrainy. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>*

Annex – Specific guidance for implementation of the programmes (2022). European Commission. https://monprojet.erasmusplus.fr/docs/documents/20220804_annex_ukraine_guidance_for_implementation_153.pdf

Carius, A. C. (2020). Network Education and Blended Learning: Cyber University concept and Higher Education post COVID-19 Pandemic. *Research, Society and Development. <https://doi.org/10.33448/rsd-v9i10.9340>*

Digital Education action Plan 2021-2027. Resetting education and training for the digital age (2020). *European Commission. Brussels, 30.09.2020. https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/1389-deap_swd_sept2020_en.pdf*

ERA4Ukraine (2022). EURAXESS. <https://euraxess.ec.europa.eu/ukraine>

Horizon for Ukraine (2022). European Commission. <https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/ua-opportunities>

Nazarenko, Yu., Kohut I., & Zheriobkina T. (2023, April 06). *Education and War in Ukraine*. Cedos. <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/education-and-war-in-ukraine-1.pdf>

Nazarenko, Yu. (2023, June 29). *Education of Ukrainian refugees abroad (February 24 – June 20, 2022)*. Cedos. <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/education-of-ukrainian-refugees-abroad-february-24%E2%80%93june-20.pdf>

Nikolaiev, Ye., Riy, G., & Shemelynets, I. (2023). *War in Ukraine: Reshaping the Higher Education Sector. Analytical Report*. OsvitAnalitika. <https://osvitanalityka.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/04/HigherEd-in-Times-of-War-EN.pdf>

Ukrainian Cluster Alliance. <https://www.clusters.org.ua/klasterni-politiki-ta-programi/resolution-conference-of-scientific-and-educational-institutions-and-clusters/>

O. Kovtun, N. Melnyk, L. Pomytkina, N. Ladohubets, A. Kokariyeva

CONSTRUCTIVE FACTORS OF HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT IN POST-PANDEMIC AND WAR CONDITIONS: THE EXPERIENCE OF UKRAINE

Abstract

*The higher education system of Ukraine has faced significant challenges due to the COVID-19 pandemic and the military aggression of the Russian Federation. Among these challenges are the loss or destruction of educational infrastructure, the depletion of human capital, the inability to ensure the normal functioning of the education system due to security risks, and more. However, certain positive trends towards the stabilization and development of higher education in Ukraine can also be noted during this challenging period. **The objective of the article** was to identify and justify constructive factors for the development of higher education in Ukraine in the post-pandemic and war conditions. **Research methods:** analysis of statistical data from Ukrainian and European analytical and scientific research centers; examination of data of international organizations supporting the Ukrainian educational and scientific community during wartime; organization of factual material regarding the monitoring of constructive factors in the development of the higher education system; drawing conclusions on the main constructive factors for the development of higher education in Ukraine in the post-pandemic and wartime conditions. **The results** consist of identifying the nomenclature of constructive factors for the development of higher education in the post-pandemic and wartime conditions: 1) adaptability and flexibility of the higher education system, effective institutional-legal regulation of the higher education system during wartime; 2) improvement of technological infrastructure, optimization of approaches to organizing the educational process, implementation of innovative teaching methods, deepening the digitization of education; 3) renewal of Ukrainian science, integration of higher education in Ukraine into the European educational and research space; 4) strengthening the resilience of the educational community. **Conclusions.** The higher education system of Ukraine has largely managed to cope with the challenges posed by the post-pandemic and wartime circumstances. The decisions adopted were aimed at preserving of the system from possible significant losses and can be considered optimal for the higher education system. Ukrainian higher education institutions promptly responded to the challenging situation, adapted in a timely manner to new requirements, and developed and implemented adequate measures to transition to remote and blended models of organizing the educational process, utilizing modern digital technologies. In research activities, there is a strengthening of the institutional-legal foundations for conducting scientific and innovative activities, modernization of research directions, a trend towards the formation and implementation of new scientific and innovative projects within EU programs, support for national and international academic mobility of students and faculty, etc.*

Key words: adaptability and flexibility; institutional-legal regulation; integration; constructive factors; educational and research space; resilience; technological infrastructure; digitization of education.